

de bestudering van de politieke cultuur de politieke geschiedenis kan redden. De ironie wil dat hij om dit aannemelijk te maken het begrippenapparaat van de door hem scherp gekritiseerde *Annales*-historici toepast. Onder de 'beweeglijke bovenlaag' van politieke evenementen bevindt zich de 'trage onderstroom', de *histoire quasi immobile* van de politieke cultuur. Het politieke systeem en de politieke cultuur zijn onderscheiden 'aardlagen'. Soms, zoals bijvoorbeeld in Nederland in 1853, komt het politieke systeem met de politieke cultuur in botsing. Zou men echter niet beter kunnen zeggen dat in 1853 twee verschillende concepties van politieke ordening tegenover elkaar kwamen te staan en dat er sprake was van spanning binnen de politieke cultuur in plaats van tussen de politiek en de politieke cultuur? Dat politieke cultuur zich per definitie traag ontwikkelt lijkt overigens, in het licht van recente studies naar bijvoorbeeld de Franse revolutie en de patriottentijd, ook een bewering die voor tegenspraak vatbaar is.

Righart is echter niet de enige auteur in deze bundel. Naast zijn bijdrage bevat het theoretische gedeelte overzichten van het politicologische en het antropologische begrip politieke cultuur en een heldere beschouwing van G. O. van de Klashorst over de invloed van de *linguistic turn* op de analyse van de politieke cultuur. Van enige consensus tussen de auteurs van deze theoretische opstellen is geen sprake. De overige bijdragen, verdeeld in twee secties, zijn naar men mag aannemen bedoeld om de door de bestudering van politieke cultuur teweeggebrachte wetenschappelijke vernieuwing te illustreren. In de sectie gewijd aan vijandbeelden vindt men drie degelijke doch tamelijk traditionele artikelen over antipapisme, antisemitisme en antimaaçonisme in het negentiende-eeuwse Nederland. De daarop volgende sectie over politieke rituelen en symbolen vertoont volstrekt geen interne samenhang. Na een moeizame worsteling met een in jargon geschreven theoretische beschouwing die in het eerste deel van het boek had thuisgehoord wordt de lezer vergast op een betoog over politiek ritueel in het moderne Marokko en Jordanië. Tot slot is er nog een weinig analytisch opstel over de architectuur en inrichting van parlamentsgebouwen. Het is bijzonder merkwaardig dat aan het meest centrale aspect van het moderne onderzoek naar politieke culturen, de bestudering van politieke talen en concepten, na de theoretische stukken geen enkele aandacht meer wordt besteed.

Het zal inmiddels voldoende duidelijk zijn dat deze bundel geen duidelijk geformuleerde theorie over politieke cultuur bevat en lijdt aan rommeligheid en willekeur waar het de voor nadere bestudering uitgezochte onderwerpen betreft. Dat iemand door dit alles tot de door Righart terecht aangeprezen interdisciplinaire samenwerking zal worden geïnspireerd of aangemoedigd lijkt dan ook uiterst onwaarschijnlijk.

W. R. E. Velema

Th. J. A. Terlouw, *De opkomst van het heilgymnastisch beroep in Nederland in de 19e eeuw. Over zeldzame amfibieën in een kikkerland* (Dissertatie VU 1991; Rotterdam: Erasmus Publishing, 1991, 462 blz., f59,50, ISBN 90 5235 0183).

Breed inventariserend en descriptief is de terechte kwalificatie, die de auteur zelve zijn boek schenkt. Zijn vraagstelling en ordeningswijze stoelen ten dele op het beroepssociologisch werk van Berger, Luckmann, Mok en Van der Krogt, en introduceert de vertrouwde begrippen 'differentiatie' van activiteiten, 'institutionalisering' en 'legitimering' als zijn methodische richtlijnen. Enkele groepen actoren zijn voor deze studie van speciaal belang: de grote, heterogene groep van pedagogen en geïnteresseerden in (lichamelijke) opvoeding zoals

gymnastiekvakleraren, de groep van medici die zich in de loop van de negentiende eeuw met hygiëne en openbare gezondheidszorg bezighouden, en de kleinere groepen van orthopedisch geïnteresseerde chirurgen en militaire artsen. Het is de wisselende toon van de interacties tussen deze verschillende actoren, die de rode draad van het boek vormt. Dat Terlouw zijn studie vooral vanuit het perspectief van deze actoren schrijft, blijkt ook uit zijn keuze om rijkelijk te putten uit tijdschriften, zowel vakbladen als meer populistische periodieken, waarin deze actoren pennevoerders zijn.

Na een inleiding waarin een korte rechtvaardiging van de door de auteur benutte historiografie en bronnen wordt geboden volgen vier systematisch opgezette hoofdstukken, waarin vijf vragen worden geïntroduceerd: wanneer en in welk verband spreekt men in Nederland voor het eerst van heilgymnastiek, wie hielden zich er theoretisch en praktisch mee onledig en met welke legitimatie; welke graad van overheidsinterventie kwam hieraan te pas en hoe werd uiteindelijk door de diverse betrokkenen gereageerd op de oprichting van het eerder genoemde heilgymnastisch genootschap. Iets minder geëxpliciteerd, maar daarom niet minder aanwezig is natuurlijk de vraag naar het al dan niet 'medische' van bepaalde handelwijzen, de aloude vraag naar medicaliseringsgraad van sociale praktijken. In het eerste hoofdstuk gaat Terlouw uitgebreid in op de relatief voorlijke institutionele ontwikkelingen in Zweden en Duitsland en het werk van onder anderen Per Hendrik Ling, wiens instituut in Stockholm vanaf 1813 een grote invloed uitoefende op medici en niet-medici in heel Europa. De terminologische en praktische differentiatie tussen verschillende typen gymnastiek staat hier centraal. De relatie met enige achttiende- en vroeg-negentiende-eeuwse theoretische rechtvaardigingen wordt beschreven, waarbij het ambivalente karakter van zogenaamd 'medische' gymnastiek wordt benadrukt. Ook wordt een aantal interessante verschillen tussen de Zweedse methoden en de Duitse varianten gerefereerd, om vervolgens te constateren, dat de interesse van Nederlandse pedagogen en medici in verschillende vormen van gymnastiek, hoewel langzaam groeiende, voor de jaren veertig van de vorige eeuw weinig systematisch lijkt. Terlouw bespreekt uit de periode voor het midden van de vorige eeuw naast de initiatieven van de Maatschappij tot Nut van het Algemeen slechts de werkzaamheden van twee geneesheren (waarvan één notabene afkomstig uit Duitsland!), die met enige consistentie zelf medische gymnastiek toepasten. Aandoeningen van het bewegingsapparaat werden in Nederland vooral chirurgisch-instrumenteel behandeld.

Dat het tij rond het midden van de vorige eeuw keert moge blijken uit het feit, dat in de wet op het lager onderwijs van 1857 ruimte wordt geschapen voor gymnastiek-onderwijs, en daarmee meer stimulans wordt geboden aan opleiding van gymnastiekleraren. In het tweede hoofdstuk gaat Terlouw vooral op deze groeiende belangstelling voor gymnastiek en voortschrijdende differentiatie van het arbeidsveld in. Naast de activiteiten van individuen als de Duitse turnleraar Euler in Nederland, bespreekt hij hier de entamerende rol van de hygiënisten. De interesse van deze groep medici voor gymnastiek situeert Terlouw in hun belangstelling voor persoonlijke hygiëne en preventie als voorkeursstrategie. Op zorgvuldige wijze inventariseert Terlouw hoe ook in medische beroepsorganisaties deze hygiënisten hun stem lieten horen. Praktische consequenties van genoemde veranderingen blijken onder andere ook uit de interessante beschrijving in dit hoofdstuk van het werk van de Amsterdamse 'stadsorthopedist' J. L. Dusseau. Uitgebreid worden de bemoeienissen van de laatste met de gymnastiekschool op de Westermarkt te Amsterdam besproken, waar kinderen, die ten koste van het Stadsarmenbestuur van geneeskundige hulp werden voorzien, enkele uren per week konden oefenen onder leiding van de hoofdonderwijzer. De verhouding tussen medici en niet-medici ten aanzien van gymnastiek met therapeutisch of preventief potentieel is volgens Terlouw in deze jaren nog niet zeer gespannen, hoewel hiërarchisering in de medische rapportages over het onderwerp steeds

meer insluit. Dat de relaties tussen de medici en niet-medici met belangstelling voor medische gymnastiek veranderen en domeinkwesties tenslotte in alle hevigheid worden gesteld, plaatst Terlouw in het derde hoofdstuk in het licht van de geneeskundige- en hogere onderwijswetgeving van de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw. Na een inventarisatie van het verbale geschut, dat inzake therapeutische bevoegdheid in de vakbladen in de jaren zeventig en tachtig werd ingezet, biedt Terlouw een kort overzicht van de relevante rapportages van de geneeskundige inspectie van 1866 tot 1889 en van jurisprudentie in deze periode over bevoegdheidskwesties. Terlouws reconstructie van de oprichtingsfase van het Genootschap ter beoefening van heilgymnastiek volgt naadloos uit de rest van zijn studie: als een poging tot identiteitsbevestiging van gymnastiekleraren-heilgymnasten, gevangen tussen de terughoudendheid van de gymnastiek-beroepsverenigingen, de kritiek vanuit de medische wereld en de talloze pogingen tot imitatie van hun vaardigheden door niet-opgeleide 'charletans'.

Zoals Terlouw diverse malen zelf ook aangeeft, overstijgt zijn beschrijving het probleemveld van de heilgymnastiek. Vele retorische manoeuvres van de door Terlouw geciteerde auteurs zullen degenen, die in geneeskunde en bevoegdheidskwesties geïnteresseerd zijn, niet onbekend voorkomen. Het blijft echter interessant te zien, waar de lijn tussen medische en niet-medische toepassingen van beweging en oefening wordt getrokken, en op welke wijzen gymnastiek als 'therapie' of 'preventie' wordt geïntroduceerd en geconfisceerd.

In een aantal opzichten plukt de auteur niet voldoende de vruchten van zijn zwoegen. Veel prachtige metaforen over 'het heil van heilgymnastiek' blijven wat verloren liggen. Talloze onderscheiden worden wel geconstateerd, maarniet verder geanalyseerd, zoals bijvoorbeeld het onderscheid in seksen bij behandeling. Tussen een aantal onderdelen van zijn betoog worden te weinig verbanden gelegd, terwijl hij zich anderzijds bij tijd en wijle verliest in herhalingen en detail. Meest storend is dit bij de bekende 'achtergrond-beschrijving'. Waarom ons opzadelen met paginalange herhaling van de economische en sociale ontwikkelingen sedert Willem I, als dit niet meer ten dienste staat van de rest van het betoog dan dat hier het geval is. Desalniettemin is dit boek een aanwinst, en biedt veel stof, in overzichtelijke vorm, voor verdere studie.

G. van Heteren

C. A. van Minnen, *Yankees onder de zeespiegel. De Amerikaanse diplomaten in de Lage Landen en hun berichtgeving 1815-1850* (Dissertatie Leiden 1991 ; Amsterdam: De Bataafsche Leeuw, 1991, 176 blz., f45,-, ISBN 90 6707 261 3).

De tegenstelling tussen de oude en de nieuwe wereld is niet alleen door de Europeanen in steeds weer nieuwe vormen opgevoerd, ook de Amerikanen zelf hebben haar met een zekere gretigheid uitgedragen. Grondleggers van de Amerikaanse staat als Thomas Jefferson en John Quincy Adams plaatsten de Verenigde Staten graag als het land van de toekomst tegenover Europa als het tehuis van een bankroet verleden; Amerikaanse democratie en gelijkheid stonden tegenover Europese tirannie en standsverschil. Maar juist omdat Jeffersons en Adams uitlatingen zo klassiek zijn, doet de vraag zich voor in hoeverre ze nu representatief waren voor minder bekende Amerikanen die ook wel eens in Europa kwamen. Hoe oordeelden bijvoorbeeld Amerikanen over Europa die er niet voor korte tijd verkeerden, maar er enige jaren doorbrachten? Werd hun oordeel milder omdat ze de gelegenheid kregen de eigenaardigheden van de oude wereld beter te leren kennen of stijfde het langdurig contact met Europa hen juist in hun afkeer?

Een bijzondere categorie van Amerikanen die langere tijd in Europa verbleven waren de